

Калабська Віра

старший викладач

кафедри музичного мистецтва

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

**СУЧАСНА ОЦІНКА АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КОМПАНІЇ
В ОСВІТІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРІОДИКИ
20-Х РОКІВ ХХ СТ.)**

У статті висвітлено сучасну оцінку антирелігійної компанії в освіті радянської України 20-х років ХХ ст. Проаналізовано матеріали педагогічної періодики означеного періоду «Безвірник», «Новими стежками», «Шлях освіти» та визначено форми й методи антирелігійної компанії у школі.

Ключові слова: *антирелігійна компанія, педагогічна періодика, освіта радянської України, релігійність.*

В статтє освещена современная оценка антирелигиозной компании в образовании советской Украины в 20-е годы ХХ в. Проанализирован материал педагогической периодики обозначенного периода «Безвірник», «Новими стежками», «Шлях освіти». Определены формы и методы антирелигиозной компании в школе.

Ключевые слова: *антирелигиозная компания, педагогическая периодика, образование.*

The article concerns modern assessment of an anti-religious campaign in education during the period of Soviet Ukraine in the 20's of the XX century. Periodicals of the mentioned period is analysed «The Atheist», «On the New Pathways», «The Course of Education», forms and methods of an anti-religious campaign at school are defined.

Key words : *anti-religious campaign, pedagogical periodicals, education of Soviet Ukraine, religiosity.*

Потреба повернення до духовності стає сьогодні предметом уваги нашого суспільства, адже упродовж віків релігія була світоглядом етносу, його етикою, правовим регулятором, господарчим і політичним регламентатором. Прийняття християнства в 988 р. на Україні мало вплив на масову практику виховання дітей та молоді. Засади православ'я були важливою складовою української народної педагогіки та поглядів українських філософів, державних діячів, педагогів, просвітителів минулого (Я. Мудрого, В. Мономаха, І. Федорова, М. Смотрицького, К. Транквіліона-Ставровецького, П. Могили, Є. Прокоповича, Г. Сковороди, Д. Ушинського, І. Огієнка, Г. Ващенко та ін.). В періоди політичної і суспільної кризи українського народу, зокрема втрати державності, провідна роль в етнорозвитку і етноінтеграції переходила до християнської Церкви, яка «виступала на той час єдиним провідником національної ідеї, інтеграції всіх національних сил, відігравала роль тієї національної інституції, яка сприяла культурній індивідуалізації українського етносу» [5, с. 32]. Встановлення в Україні в другому десятилітті ХХ ст. більшовицького режиму після поразки українських національних сил зумовило суттєві зміни державної політики, появі її нових напрямів, зокрема атеїстичного. Радянська влада насаджувала більшовицьку ідеологію, у якій не було передбачено місця для релігії та Церкви.

У роки існування Радянського Союзу колосальна кількість дисертаційних досліджень, наукових праць пропагандистів-атеїстів були присвячені антирелігійному вихованню. Серед українських теоретиків войовничого атеїзму слід відзначити А. Іванівського, Д. Ігнатюка, І. Сухоплюєва, О. Чефранова. Науковий атеїзм мав замінити найцінніше надбання цивілізації – християнський світогляд, з його вірою, чеснотами та ідеалами.

На сучасному етапі проблеми державно-церковних відношень досліджували Л. Бабенко, О. Ігнатуша, А. Киридон, В. Пащенко; антирелігійне виховання в галузі народної освіти Г. Славута; деструкцію фольклорної пам'яті під впливом антирелігійної компанії Н. Сивачук; деякі аспекти діяльності Спілки безвірників Л. Дудка, Т. Євсєєва, Н. Рубльова; згубний вплив атеїзму на культову архітектуру та предмети культового призначення О. Нестуля.

Шкідливий вплив антирелігійного виховання в радянській школі недостатньо висвітлено у працях сучасних науковців. Тому метою нашої статті є правдиве й неупереджене висвітлення антирелігійної компанії на сторінках педагогічної періодики 20-х років ХХ ст.

Радянська влада поставила собі за мету в справі освіти й виховання «розкріпощення працюючих мас від духовного рабства, розвиток їх самопізнання, створення нового типу людей комуністичної громади з психологією колективізму, з твердою волею, з потрібною громадською кваліфікацією й з матеріалістичним світоглядом, з його ясним розумінням законів розвитку природи й громади» [8, с. 6], що було закріплено в основних положеннях Кодексу Законів про народну освіту УСРР у 1922 р. Влада поступово, крок за кроком обмежувала права своїх віруючих громадян через прийняття декретів, постанов, інструкцій, а також створювала спеціальні антирелігійні комісії і відділи, які повинні були організовувати та регулювати антирелігійну пропаганду

18 січня 1919 р. – Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» [6];

4 березня 1919 р. – постанова НКО про реформу школи «Про виконання Урядового Декрету про відділення школи від церкви», який забороняв викладання в школах Закону Божого, виконання релігійних обрядів, тощо [2];

1014 березня 1919 р. – прийняття Конституції УСРР, 23 стаття якої визначала за всіма громадянами права пропаганди антирелігійних наук [8];

10 листопада 1920 р. – інструкція НКЮ, НКВД і НКО УСРР про заборону викладання релігійних дисциплін у храмах і приватних домах особам, які не досягли 18 років [8];

31 травня 1921 р. – при НКЮ УСРР організований Відділ відокремлення Церкви від держави [8], під керівництвом І. Сухоплюєва;

18 липня 1922 р. – Обіжник Головоцвиху УСРР під № 19–28 у якому запропоновано негайно звільняти з посад по лінії дитячих установ усіх осіб, що службово чи матеріально залежать від організацій релігійного культу [8];

31 липня 1922 р. – Обіжник при НКЮ УСРР № 141, у якому запропоновано Губвідюстам «пильно стежити за розглядом карних справ, що могли виникати з приводу служби попів, рабів та ін., у відділах Наросвіти» [8, с. 31];

6 вересня 1922 р. – Постанова ВЦВК УСРР про передачу Відділу по відокремленню Церкви від держави з НКЮ в НКВС;

9 вересня 1922 р. – введення у дію Кримінального кодексу УСРР, у якому були передбачені злочини, пов'язані з порушенням правил про відокремлення Церкви від держави [8, с. 119–125];

22 листопада 1922 р. – прийнятий Кодекс Законів про народну освіту УРСР, в якому затверджувалися вище прийняті постанови про заборону викладання Закону Божого, антирелігійна пропаганда та інше.

Знімали дзвони та хрести з церков, приміщення перетворювали на клуби, школи чи комори; спалювали богослужбове начиння, знищували ікони й іконостаси. На банях храмів замість хрестів з'являлися п'ятикутні зірки, червоні прапори.

Серед періодичних видань 20–30-х років ХХ ст. з'являються загальносоюзні та українські антирелігійні газети «Войовничий безвірник» – орган ЦР СвБ (Харків, 1929–1933), «Войовничий безвірник» – орган Київської міськради СвБ (Київ, 1929–1939), «Безбожник» (Київ, 1937–1941); часописи «Антирелигиозник» (Москва, 1926–1941), «Безбожник» (Москва, 1924–1941), «Безбожник у станка» (Москва, 1923–1931), «Безвірник» (Київ, 1925–1935) [4]. Крім того, чисельна кількість статей, у яких автори ділилися досвідом антирелігійної роботи в школі, пропонували різні методика її ведення, вказували шляхи підготовки до неї, виходили на сторінках українських педагогічних часописів «Радянська освіта» (Харків, 1923–1930), «Шлях освіти» (Харків, 1922–1930), «Новими стежками» (Полтава, 1922–1923), «Червоні квіти» (Харків, 1923–1931) та інших.

Так, наприклад, у статті «Очередные задачи антирелигиозной пропаганды» (Шлях освіти, 1925. – № 5–6) В. Волобуєв звертає увагу читачів на те, що антирелігійна пропаганда займає не останнє місце в роботі політосвіти для підняття культурного рівня трудящих. Але заходи, що використовували до цього часу (антирелігійні карнавали, демонстрації та інше), за рішенням XIII з'їзду РКП залишити слід в минулому, а до агітації на селі та в місті підійти з окремих позицій. У першому випадку така пропаганда має носити характер виключно матеріалістичного пояснення явищ природи та суспільного життя, з якими зустрічається селянин. У другому – потрібно приділити увагу природничо-науковій антирелігійній пропаганді. Крім того, антирелігійна пропаганда має ще такі складники сільськогосподарська пропаганда, санітарна просвіта, матеріалістичне пояснення історії розвитку релігійних вірувань. Серед основних методів антирелігійної роботи автор статті перелічував використання газет, бесід, політлотереї, політконкурси, спектаклі, декламацію.

За задумом влади антирелігійним центром мала стати школа, а діяльним провідником нових ідей через навчальні дисципліни – вчитель. Релігію звинувачували у гальмуванні будівництва нової школи. Антирелігійну роботу в школі потрібно було систематично і безупинно використовувати в різних

формах класної та позакласної роботи, а також наповнити нею розділи шкільних програм. Крім того, організувати дітей навколо питань боротьби з релігією та притягти дитячі маси до лав активних безвірників.

Антирелігійна компанія в школі мусила проводитися під гаслами «Релігія перешкоджає будувати соціалізм – геть її з нашого шляху!», «Хай живе безперервне виробництво!», «Наші несвідомі батьки та діди знаходяться в релігійному полоні. З'ясуймо їм шкоду від релігії, допоможемо їм звільнитися від релігійного дурману!» [10, с. 8–9] та ін.

Теоретики войовничого атеїзму, зокрема О. Чефранов, пропонував такі форми й методи антирелігійної компанії у школі розмова учителя з дітьми; метод запитань учнів і відповідь учителя; доповідь учителя на масових зборах учнів; метод художнього читання, розповідання; антирелігійні листівки; антирелігійні вечірки та ін. Упродовж антирелігійної компанії мав працювати куток безвірника, у якому розміщали картини, малюнки, діаграми, документи, плакати, гасла відповідного змісту [10].

Під прицілом пильної уваги антирелігійної компанії опинилася українська родина, в якій зберігалися віра, звичаї, традиції, шанувалися заповіти предків, а ще її члени – мати, батько, старше покоління. Традиційно українці готувалися до великих релігійних свят заздалегідь. На духовному рівні – це було обов'язкове говіння, спокута гріхів, причастя перед такими святами як Різдво Христове, Воскресіння Христове, Успіня Богородиці та іншими. На матеріальному – прибирали та прикрашали оселю. Ряд свят (Різдво, св. Василя, Хрещення Господнє, Великдень, День св. Трійці) супроводжувалися звичаями, традиціями, обрядами. Такий сталий ритм життя селянина віками переходив із покоління в покоління. На зміну релігійним святам нав'язували нові радянські – День трудящих (1 і 2 травня), Міжнародний жіночий день (8 березня), День врожаю, «Перший сніп на оборону країни», «Червоне Різдво», річниця Жовтневої революції та інші.

Проте, антирелігійні заходи не користувалися популярністю та підтримкою серед працездатного населення «на селі релігія тримається цупко за поли селянина, і наша антирелігійна пропаганда поки-що не дуже багато зробила для того, щоб звільнити його від релігії» [1, с. 55]. Неоднозначна була картина і з викладанням Закону Божого у школі. До революції ця дисципліна була в початкових, середніх, частково вищих навчальних закладах. Мала метою навчати молодь основ релігії і правил християнської моралі, подавати відомості про службу Божу. У зміст Закону Божого в нижчих школах входив катехізис, церковні молитви, священна історія. Вчителі, які були виховані на

традиціях минулого, відстоювали право викладання Закону Божого у школі, адже вважали, що

–цей предмет обов'язковий для народної школи (релігійна свідомість і релігійна віра завжди була властива людству, тому широкі народні маси не можуть відмовитися від релігії);

–діти залишаться без моралі та морального виховання;

–якщо усунути Закон Божий і відмовитися від Церкви з її богослужбовими обрядами, святами, співами, легендами, то цим виженемо прекрасне із світу уяви дитини [11].

На думку релігійного філософа М. Бердяєва, саме релігія розкриває людині сенс життя, відповідає на його основні питання, що стосуються його відносин із реальністю, світом, Всесвітом [5]. Релігія – це ефективна сила трансформації суспільства, людини, нації. Але радянська влада вважала навпаки релігія – це крок назад, а роль регламентатора поведінки людини в суспільстві мають виконувати піонерська, комсомольська організації, громадські ради – все крім Церкви. І саме дітей і юнаків – «майбутніх заступників бойців Жовтня, будівничих соціалістичного ладу» [7, с. 1] потрібно пильнувати щодо участі в релігійних обрядах. Зокрема, у статті «Школа і ... різдво» (Новими стежками, 1922. № 2–3) Х. Невіра констатує, що мало кинути гасло «Релігію геть із школи!», ворогами потрібно рахувати й «невинні» традиції – святкування Різдва, Водохреща, тісно з ними пов'язаних колядування, щедрування, посівання, «ялинок», святвечорів, «Маланок», «Йорданів». А щоб скоріше забути хоча б тексти колядок і щедрівок, тут же в цьому номері пропонують перероблені календарно-обрядові пісні зимового циклу, що склали члени спілки селянських письменників «Плуг» – «Нова радість стала», «Добрий вечір тобі», «Ой над Дніпром». Щоб було легше вивчити й співати червону колядку нові редактори залишали мелодію й розмір старої, а робили свій зміст, тематично пов'язаний з радянською владою

Нова радість стала,

Яка не бувала

Зоря ясна, п'ятикутна

На весь світ засяла.

Упали вівтарі,

Покотились цари.

Слава люду робочому,

Чабанам, шахтарям! [9, с. 58]

Отже, на початку 20-х років ХХ ст. в радянській Україні в угоду ідеї побудови безрелігійного комуністичного суспільства ми спостерігаємо обмеження діяльності Церкви, релігійних організацій, законодавче позбавлення їх важливих суспільно значимих функцій. Дискримінувалися віруючі в сфері освіти, культури, громадської діяльності. Релігію виключили з культурного процесу та розглядали як антисуспільне й антинаукове явище. В державі була започаткована антирелігійна компанія в усіх галузях народного господарства, зокрема в освіті. Зміст, форми й методи антирелігійного виховання висвітлювали антирелігійні, педагогічні часописи та газети «Безвірник», «Новими стежками», «Шлях освіти» та інші.

Разом з тим, у періодиці друкувалися статті, зміст яких свідчив про непопулярність антирелігійної компанії свідомі вчителі відстоювали право на викладання у школі Закону Божого; селяни намагалися зберегти віковичний уклад життя з його традиціями, звичаями, віруванням.

Проблема антирелігійної компанії в освіті радянської України в педагогічній періодиці 20-х років ХХ ст. не повинна обмежуватися нашою розвідкою, тому подальшої уваги потребує дослідження дитячого безвірницького руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безвірник. Вчитель мусить бути активним безвірником Безвірник Безвірник. – 1927. – № 5. – С. 55–56.
2. Березовська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті [монографія] Л. Д. Березівська. – К. Богданова А. М., 2008. – 406 с.
3. Волобуев В. Очередные задачи антирелигиозной пропаганды В. Волобуев Шлях освіти. – 1925. – № 5–6. – С. 44–48.
4. Дудка Л. О. Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 «Історія України» Л. О. Дудка. – К., 2005. – 20 с.
5. Колодний А. М. Феномен релігії Анатолій Миколайович Колодний. – К. Світ знань, 1999. – 52, [2] с. – (На допомогу викладачу релігієзнавства).
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні навчальний посіб. Л. А. Медвідь. – К. Вікар, 2003. – 335, [1] с. – (Вища освіта ХХІ століття).
7. Невіра Х. Школа і ... різдво Х. Невіра Новими стежками, 1922. – Ч. 2–3. – С. 1–5.
8. Сухоплюєв І. Відокремлення школи від церкви І. Сухоплюєв. – Харків – Київ «Книгоспілка», 1923. – 40 с. – («Бібліотека книгоспілки»; № 51).
9. Червоні колядки й щедрівки Новими стежками. – 1922. – Ч. 2–3. – С. 58–59.
10. Чефранов О. Антиріздвяна кампанія в трудшкoлі О. Чефранов Безвірник. – 1929. – № 19. – С. 7–16.
11. Щербаков В. Чому жовтнева революція відокремила школу від церкви В. Щербаков Безвірник. – 1927. – № 1. – С. 20–24.